

Robert Kłosowicz

Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Jagielloński

AFRYKANISTYCZNY
DOROBEK NAUKOWY
TADEUSZA LEWICKIEGO

W STYCZNIU 2016 ROKU minęła 110. rocznica urodzin wybitnego uczonego, którego znaczna część dorobku naukowego jest klasyfikowana jako afrykanistyczna. Profesor Tadeusz Lewicki, chociaż znany jest przede wszystkim jako jeden z najwybitniejszych polskich orientalistów, arabista i historyk średniowiecza, z dzisiejszej perspektywy może śmiało być określany jednym z pionierów polskiej afrykanistyki. Wynika to z faktu, że w czasie, gdy profesor Lewicki był już w pełni dojrzałym badaczem, afrykanistyka znajdowała się dopiero we wczesnej fazie tworzenia, dlatego jego dorobek w zakresie badań afrykanistycznych jest zwykle klasyfikowany jako orientalistyczny¹. Zresztą sam uczonej niejednokrotnie określał się

¹ Doktor Alicja Małecka, jedna z najbliższych współpracowników profesora w swoich wspomnieniach określa Lewickiego jako „arabistę i afrykanistę”, zob. A. MAŁECKA, *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Cracovia Leopoldis” 1998, nr 15, s. 8.

reprezentantem polskiej afrykanistyki, która w jego rozumieniu wchodziła w zakres badań orientalistycznych². Celem tego rozdziału jest przypomnienie sylwetki wybitnego badacza, arabisty i afrykanisty o ugruntowanej renomie międzynarodowej, związanego z Uniwersytetem Jagiellońskim, ze szczególnym uwzględnieniem jego dorobku afrykanistycznego.

Tadeusz Lewicki urodził się 26 stycznia 1906 roku we Lwowie w rodzinie inteligenckiej pochodzenia ziemiańskiego. Jego ojciec Tadeusz Lewicki był znanym prawnikiem. W roku 1919 w wieku trzynastu lat Lewicki wziął udział w walce o polskość Lwowa przeciwko nacjonalistom ukraińskim w szeregach polskich ochotników znanych jako Orleńcy Lwowski. W 1925 roku ukończył VIII Państwowe Gimnazjum Realne im. Kazimierza Wielkiego we Lwowie, zaś w 1927 roku podjął studia prawnicze na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza, kontynuując w ten sposób tradycje rodzinne. Marząc jednak o karierze dyplomatycznej w jednym z krajów muzułmańskich, w 1928 roku wyjechał do Paryża, gdzie studiował nauki polityczne i języki wschodnie³. Wówczas też udał się na kilka miesięcy do Algierii, gdzie przebywał w środowisku arabskim. Język i kulturę kraju poznawał w jednej z oaz w pobliżu miasta Biskra leżącego u podnóża masywu Dżabal al-Aurus⁴. W tym okresie odbył też pieszą wędrówkę przez

² T. LEWICKI, *Najważniejsze problemy historiografii Afryki Subsaharyjskiej na Międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam* (26 IX – 3 X 1965), „Etnografia Polska” 1968, t. 12, s. 225; wywiad z dr U. Lewicką-Rajewską, córką profesora T. Lewickiego, 20 VI 2016.

³ A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 10.

⁴ Biskra w starożytności była rzymskim miastem o nazwie Vesce-ra, położonym na skrzyżowaniu szlaków karawan prowadzących z Sahary na wybrzeże Morza Śródziemnego.

Saharę do Trypolitanii, w ubiorze Beduina towarzysząc pasterzom wielbłądów. Jak później wspominał, to w tym czasie podjął brzemienne w skutkach decyzję o zmianie kierunku studiów⁵.

Po powrocie do Lwowa Lewicki rzucił studia prawnicze, poświęcając się badaniom orientalistycznym pod kierunkiem wybitnego arabisty, profesora Zygmunta Smogorzewskiego (1884-1931), byłego dyplomaty carskiej Rosji, który wcześniej był wicekonsulem rosyjskim w Algierii⁶. Smogorzewski z Algierii przywiózł zbiór niezbadanych wcześniej rękopisów ibadyckich⁷. Wiele informacji na ich temat uzyskał także od francuskiego arabisty polskiego pochodzenia Kalasantego Motylińskiego⁸. Od roku 1930 Smogorzewski, który coraz bardziej podupadał na zdrowiu, w osobie Lewickiego upatrzył sobie następcę i zainteresował swego ucznia ibadytami z obszaru Maghrebu⁹. W 1931

⁵ J. BUBKA, B. OSTAFIN, *Tadeusz Lewicki (1906-1992)*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994, s. 167.

⁶ *Zygmunt Smogorzewski*, *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, [on-line:] <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/zygmunt-smogorzewski> – 16 V 2016.

⁷ Większość zgromadzonych przez niego rękopisów przeszło do zbiorów Uniwersytetu Lwowskiego.

⁸ Gustaw Adolf Kalasanty Motyliński (1854-1907) – syn emigranta polskiego, urodzony we francuskiej Algierii, badacz Afryki, znawca kultury i języka arabskiego, orientalista i podróżnik. Jako tłumacz we francuskiej Legii Cudzoziemskiej, odbył wiele wypraw w głąb Sahary. Zorganizował wyższą szkołę studiów arabskich w Konstantynie. Specjalizował się w badaniach nad ibadytami, zob. *Wielka Encyklopedia PWN*, PWN, Warszawa 2003, t. 18, s. 147.

⁹ Ibadyci – umiarkowana sekta charydżycka, która pojawiła się w Al-Iraku pod koniec VII wieku i rozprzestrzeniła się przede wszystkim wśród Berberów Maghrebu, zob. J. SOURDEL, D. SOURDEL, *Cywili-*

roku Lewicki, już jako asystent Smogorzewskiego, uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy o historii Afryki Północnej w okresie wczesnego średniowiecza, napisanej pod kierunkiem swego mistrza¹⁰.

W listopadzie 1931 roku zmarł prof. Smogorzewski i z braku następcy likwidacji uległa Katedra Orientalistyki na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Lewicki został wówczas zatrudniony w Katedrze Historii Starożytnej prowadzonej przez prof. Konstantego Chylińskiego. W latach 1932-1934 Lewicki przebywał na stypendium we Francji, gdzie uzyskał możliwość kształcenia się na paryskich uniwersytetach – Sorbonie i Collège de France, m.in. u takich sław naukowych jak wybitny znawca mistycyzmu muzułmańskiego Louis Massignon czy arabista William Marçais. Następnie udał się do głównych ośrodków ibadytów na Saharze algierskiej – oaz M'zab, Beni Isugen i Wargli, gdzie na miejscu studiował ibadyckie rękopisy¹¹. Badania te zaowocowały serią artykułów w najpoważniejszym wówczas czasopiśmie naukowym specjalizującym się w zagadnieniach świata islamu – „Revue des Études Islamiques”¹².

W drugiej połowie lat 30. Lewicki, zatrudniony jako starszy asystent w Katedrze Historii Starożytnej UJK, zaangażował się w badania nad źródłami arabskimi do dzie-

zacja islamu, tłum. M. SKURATOWICZ, W. DEMBSKI, PIW, Warszawa 1980, s. 477.

¹⁰ A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 10-11; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej cyt.: AUJ], sygn. III 246,teczka osobowa T. Lewickiego, Oświadczenia w sprawie doktoratu T. Lewickiego napisane przez prof. W. Podlachę (21 III 1949) i dr. A. Kławka (23 II 1949).

¹¹ Wywiad z dr U. Lewicką-Rajewską, córką profesora T. Lewickiego, 20 VI 2016.

¹² A. ZABORSKI, *Min Bilād Aṣ-Ṣaqāliba Ilā Bilād As-Sūdān – od Stowiańszczyzny po Sudan*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata...*, s. 7-8.

jów Słowiańszczyzny. Stały się one jego ważnym polem badawczym także w następnych latach, a jego praca zaowocowała książką pt. *Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera”, geografa arabskiego z XII w. al-Idrisiego (uwagi ogólne, tekst arabski, tłumaczenie)*, która ukazała się w Krakowie roku w 1945, a później stała się podstawą do rozpoczęcia procedury habilitacyjnej, zakończonej kolokwium habilitacyjnym w 1949 roku. Badanie rękopisów arabskich do dziejów Słowiańszczyzny spowodowało zawarcie znajomości, a później przyjaźni, z wybitnym krakowskim arabistą profesorem Tadeuszem Kowalskim, kierownikiem Katedry Filologii Orientalnej UJ.

W okresie II wojny światowej Lewicki jako żołnierz Armii Krajowej walczył w oddziałach partyzanckich na Zamojszczyźnie, był też redaktorem partyzanckiej gazetki „Echa Leśne”. Następnie brał udział w powstaniu warszawskim w stopniu podporucznika jako dowódca plutonu przeciwpancernego w I Obwodzie „Radwan” w Zgrupowaniu „Chrobry II”¹³. Po upadku powstania był jeńcem w oflagu Murnau w Bawarii. Po wyzwoleniu obozu przez oddziały amerykańskie przez pewien czas pozostawał w Niemczech, służąc w oddziałach wartowniczych w amerykańskiej strefie okupacyjnej. W 1946 roku przybył do Włoch i został żołnierzem II Korpusu. W Fermo wykładał historię i literaturę polską w Gimnazjum i Liceum Mechanicznym II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Następnie został ewakuowany do Wielkiej Brytanii, skąd po krótkim pobycie w 1947 roku powrócił do kraju.

¹³ Tadeusz Lewicki, [w:] *Powstańcze biografie*, [on-line:] http://www.1944.pl/historia/powstancze-biografy/Tadeusz_Lewicki_1 – 14 V 2016.

Po powrocie do Polski Lewicki osiedlił się w Krakowie, gdzie podjął pracę w Polskiej Akademii Umiejętności. W sierpniu 1949 roku został zatrudniony na Uniwersytecie Jagiellońskim, na którym pracował aż do emerytury¹⁴. Początkowo był lektorem języka arabskiego, a po uzyskaniu habilitacji w grudniu 1949 roku został powołany na stanowisko zastępcy profesora w Katedrze Filologii Orientalnej na Wydziale Humanistycznym¹⁵. W 1951 roku został kierownikiem Katedry Filologii Orientalnej, która w 1972 roku została przekształcona w Instytut Filologii Orientalnej¹⁶. Profesor Lewicki przez wiele lat był także przewodniczącym Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk. Jego zasługą była rozbudowa na Uniwersytecie Jagiellońskim studiów orientalistycznych i utworzenie w ich ramach specjalności afrykanistycznej.

Na początku lat 60. XX wieku, w związku z dekolonizacją Afryki i powstawaniem niepodległych państw, znacznie wzrosło zainteresowanie tym kontynentem, co spowodowało rozwój, a w niektórych państwach powstanie, studiów afrykanistycznych; sytuacja taka miała miejsce także w Polsce¹⁷. Dzięki swym zainteresowaniom ibadytami i historią średniowiecza Afryki profesor Lewicki, jako do-

¹⁴ AUJ, sygn. SIII 246,teczka osobowa T. Lewicki, Umowa o pracę zawarta z Rektorem UJ, 24 X 1949.

¹⁵ Ibidem, Dziekanat Wydziału Humanistycznego UJ w Krakowie, Sprawa zatwierdzenia habilitacji dr. Tadeusza Lewickiego z zakresu filologii arabskiej, 29 XII 1949.

¹⁶ Ibidem, Potwierdzenie odbioru pisma powołującego dr. Tadeusza Lewickiego na kierownika Katedry Filologii Orientalnej, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Departament Kadr, Wydział Samodzielnych Kadr Naukowych w Warszawie, 20 VIII 1953.

¹⁷ Pierwsza w Polsce katedra afrykanistyki powstała na Uniwersytecie Warszawskim w 1969 roku jako Katedra Semitystyki i Afrykanistyki, zob. <http://www.afrykanistyka.uw.edu.pl/o-katedrze> – 5 VI 2016.

skonały znawca źródeł arabskich, był jednym z nielicznych badaczy w Polsce dobrze przygotowanych do badań związanych z historią Afryki. Nieprzypadkowo też na ten okres (1960-1970) przypada największa liczba jego publikacji i aktywność konferencyjna w ramach problematyki afrykanistycznej. Doskonały warsztat związany z wykształceniem filologicznym i arabistycznym, w tym świetna znajomość języka arabskiego, rozległa wiedza historyczna i geograficzna dotycząca tego regionu, poparta odbytymi w latach 30. XX wieku badaniami terenowymi pozwoliły mu na gruntowne badania źródeł arabskich do historii Afryki, co znalazło odzwierciedlenie w publikacjach, np. *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*¹⁸, *Źródła arabskie do dziejów Afryki na południe od Sahary*¹⁹, *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*²⁰. Swoje zainteresowania, ograniczające się wcześniej do Afryki Północnej, rozszerzył na badanie obszarów na południe od Sahary²¹. Szczególnie jego osiągnięcia jako badacza średniowiecznej historii Sudanu Zachodniego pozycjonują go wśród najwybitniejszych znawców tego tematu na świecie.

¹⁸ T. LEWICKI, *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

¹⁹ IDEM, *Źródła arabskie do dziejów Afryki na południe od Sahary*, „Etnografia Polska” 1965, t. 9, s. 221-293.

²⁰ IDEM, *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*, Uniwersytet Warszawski. Studium Afrykanistyczne, Warszawa 1969.

²¹ IDEM, *Z przeszłości Zachodniej Afryki*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965, t. 11, s. 679-717; IDEM, *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu według źródeł arabskich*, „Etnografia Polska” 1963, t. 7, s. 31-191.

Lewickiego fascynowały też kontakty polityczne i handlowe przedstawicieli świata muzułmańskiego z mieszkańcami Afryki Subsaharyjskiej zamieszkującymi zarówno wschodnie, jak i zachodnie wybrzeże, w konsekwencji czego powstały prace: *Z dziejów handlu transsaharyjskiego. Kupcy i misjonarze ibadyccy w zachodnim i środkowym Sudanie w VIII-XII w.*²²; *Najstarsza wzmianka o stosunkach Arabii muzułmańskiej ze wschodnim wybrzeżem Afryki*²³.

W 1965 roku profesor Lewicki został zaproszony na Międzynarodowy Kongres Historii Afryki (*International Congress of African History*), zorganizowany przez University College w Dar es Salaam, we współpracy z rządem Zjednoczonej Republiki Tanzanii i przy wsparciu UNESCO. W kongresie, który odbywał się w dniach 26 września – 2 października 1965 roku wzięło udział ponad stu czterdziestu delegatów z całego świata. Prowadzono debatę dotyczącą zagadnień historii Afryki Subsaharyjskiej oraz nauczania historii w szkołach afrykańskich. W otwarciu kongresu wziął udział prezydent Tanzanii Julius Nyerere. Warto zaznaczyć, że na Kongresie Lewicki był jedynym polskim przedstawicielem i jak sam to określił – reprezentował polską afrykanistykę, wygłaszając referat *Arabic Sources for the History of Africa to the South of Sahara*²⁴.

²² IDEM, *Z dziejów handlu transsaharyjskiego: kupcy i misjonarze ibadyccy w zachodnim i środkowym Sudanie w VIII-XII w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1961, nr 1, s. 3-18; IDEM, *Z przeszłości Nubii*, „Przegląd Orientalistyczny” 1965, nr 3, s. 215-228.

²³ IDEM, *Najstarsza wzmianka o stosunkach Arabii muzułmańskiej ze wschodnim wybrzeżem Afryki*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1962 (styczeń-czerwiec).

²⁴ IDEM, *Najważniejsze problemy historiografii Afryki Subsaharyjskiej na Międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam (26 IX – 3 X 1965)*, s. 225-264.

Jedną z najważniejszych pozycji w dorobku naukowym profesora są badania nad ibadytami. W 776 roku ibadyci utworzyli niezależną i stabilną społeczność z centrum w Tahert (dzisiejsze Tiaret w Algierii), nazywanym „małym Al-Irakiem”. Przez półtora wieku miasto było ośrodkiem bogatego życia intelektualnego i ekonomicznego, z którego ibadyci kontrolowali handel na duże odległości. W krótkim czasie objęli oni swą władzę Berberów na dużych obszarach Maghrebu i Libii²⁵. Badania Lewickiego wykazały, że północno-zachodnie szlaki handlowe prowadzące z miast położonych nad Morzem Śródziemnym przez Saharę do Sudanu (*bilād as-Sūdān*)²⁶ funkcjonowały właśnie głównie dzięki ibadytom z Afryki Północnej. Dzięki ibadyckim osadom krainy Sudanu utrzymywały kontakty ze światem, a miasta na szlakach karawanowych bogaciły się na handlu, w ramach którego wymieniano sól z saharyjskich kopalń na proso, złoto, kość słoniową, konie i niewolników z obszarów Afryki Subsaharyjskiej. Na przykład ibadyci z regionu Trypolitanii prowadzili wymianę handlową z mieszkańcami obszarów przylegających do jeziora Czad. Za

²⁵ J. SOURDEL, D. SOURDEL, *op. cit.*, s. 554, 570.

²⁶ Sudan, po arabsku *bilād as-Sūdān* – „Kraina Czarnych”. Termin ten stosowany był na określenie krain Afryki podzwrotnikowej, do których w średniowieczu dotarł islam. Opisuje krainę geograficzną i historyczną rozciągającą się między Sahelem a strefą lasów równikowych oraz pomiędzy płaskowyżem abisyńskim a Oceanem Atlantyckim. Historyczny Sudan dzieli się na trzy części. Sudan Zachodni obejmował basen Senegalu i środkowego Nigru i rozciągał się od Oceanu Atlantyckiego po jezioro Czad, należał do niego obszar, na którym współcześnie znajdują się takie państwa, jak: Senegal, Gambia, Gwinea Bissau, Mali, Niger. Sudan Środkowy rozciągał się od jeziora Czad do granic obecnej Republiki Sudanu, obejmując większą część obecnej Republiki Czadu. Sudan Wschodni obejmował basen górnej Nilu i obecnie stanowi większość dzisiejszego terytorium Republiki Sudanu, zob. *ibidem*, s. 563.

kupcami podążali misjonarze, którzy rozpowszechniali na tym obszarze islam²⁷. Lewicki uważał, że jeden z najwcześniejszych szlaków pomiędzy Tāhert, Wargła a Sudanem został ustanowiony na przełomie VIII i IX wieku. Mniej więcej w tym samym czasie powstała druga trasa handlowa między Tādmekka, Wargła, Tozeur a Qayrawān. Nieco później otwarto kolejny, trzeci szlak handlowy, który prowadził przez osady Wargła, Mzab i Wādi Rīg²⁸. Badania Lewickiego dotyczące islamizacji znacznych obszarów Sudanu Zachodniego i Sudanu Środkowego za pośrednictwem ibadytów między VIII a XIV wiekiem, oparte na wnikliwej analizie źródeł ibadyckich, stały się inspiracją dla wielu późniejszych badaczy tej problematyki i wnoszą wiedzę na temat kształtowania się relacji między arabsko-berberyjską ludnością Afryki Północnej a negroidalną ludnością Afryki Subsaharyjskiej²⁹. Tym samym zainteresowania profesora ibadytami obejmują także historię plemion berberyjskich

²⁷ K. KOŚCIELNIAK, *The contribution of prof. Tadeusz Lewicki (1906-1992) to Islamic and West African Studies*, „Analecta Cracoviensia” 2012, t. 44, s. 247-248.

²⁸ T. LEWICKI, *L'État nord-africain de Tāhert et ses relations avec le Soudan occidental à la fin du VIIIe et au IXe siècle*, „Cahiers d'Études Africaines” 1962, t. 2, s. 513-535. Zob. więcej: IDEM, *Traits d'histoire du commerce transsaharien. Marchands et missionnaires ibādites au Soudan occidental et central au cours des VIIIe-Xe siècles*, „Etnografia Polska” 1964, t. 8, s. 291-311; IDEM, *Les origines et l'islamisation de la ville de Tādmakka d'après les sources arabes*, „Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer” 1979, 46, s. 163-168; K. KOŚCIELNIAK, *op. cit.*, s. 248.

²⁹ T. LEWICKI, *The Role of the Sahara and Saharians in the Relationships between North and South*, [w:] *General History of Africa*, t. 3: *Africa from the 7th to the 11th Century*, red. I. HRBEK, London 1992, s. 151; T. LEWICKI, *The Ibadites in Arabia and Africa*, „Journal of World History” 1971, 13, s. 117; IDEM, *Les Sources Ibādites de L'Histoire Médiévale De L'Afrique Du Nord*, „Africana Bulletin” 1988, nr 35, s. 31-42; K. KOŚCIELNIAK, *op. cit.*, s. 248.

i ich islamizacji³⁰. Przykładem może być badany przez niego przypadek afrykańskiego królestwa Zawila, które było częścią obecnego wschodniego Fezzanu, nad którym ibadyckie elity przejęły kontrolę³¹.

W 1974 roku została wydana w języku angielskim znacząca publikacja prof. Lewickiego – *West African food in the Middle Ages. According to Arabic Sources*³² (Pożywienie ludów Afryki Zachodniej w wiekach średnich na podstawie źródeł arabskich), która przyniosła mu rozgłos w światowym środowisku afrykanistycznym. Badania Lewickiego mają do dzisiaj duże znaczenie dla historyków zajmujących się gospodarką ludów Afryki Zachodniej w średniowieczu, gdyż na podstawie dostępnych źródeł pisanych odtworzył on ówczesną dietę mieszkańców tego obszaru przed przybyciem roślin z obu Ameryk, takich jak kukurydza, maniok, orzeszki ziemne, czerwona papryka czy pomidory. Jego książka została wydana przez Cambridge University Press

³⁰ T. LEWICKI, *Un État soudanais médiéval inconnu le royaume de Zāfūn(u)*, „Cahiers D’Études Africaines” 1971, nr 44, s. 501-525; IDEM, *Les Noms Propres Berbères Employés Chez Les Nafūsa Médiévaux (VIII-XVI Siècle)*, „Folia Orientalia” 1972-1973, t. 16, s. 5-35; IDEM, *L’origine nord-africaine des Bafour*, [w:] *Proceedings of the Second International Congress od Studies on Cultures of the Western Mediterranean*, Algier 1978, s. 145-153; IDEM, *Les Origines De L’islam Dans Les Tribus Berbères Du Sahara Occidental: Mūsā Ibn Nuşayr Et ‘Ubadyt Allāh Ibn Al.-Habhāb*, [w:] *Ex fasciulo XXXII Memoriae J. Schacht Dedico „Studia Islamica”*, Paris 1970, s. 203-214; IDEM, *Quelques extraits inédits relatifs aux voyages des commerçants et des missionnaires ibādites nord-africains au pays du Soudan occidental au Moyen Âge*, „Folia Orientalia” 1960, t. 2, s. 1-27.

³¹ Fezzan (Fazzān) to kraina historyczna położona w południowo-zachodnim regionie dzisiejszej Libii, zamieszkiwana przez berberyjski lud Garamantów, przodków dzisiejszych Tuaregów, w okresie od V wieku p.n.e. do VII wieku n.e., zob. IDEM, *Z przeszłości Afryki zachodniej*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965, t. 11, s. 679-717.

³² IDEM, *West African food in the Middle Ages. According to Arabic Sources*, Cambridge University Press, London 1974.

i uzyskała 26 recenzji wybitnych autorytetów naukowych. Z badań Lewickiego wynikało, iż ludność opisywanego obszaru żywiła się ryżem dziko rosnącym (dzisiaj niemal zapomnianym), fasolą, a niedobory wapnia uzupełniała sokiem z liści baobabu³³. W ten sposób, sięgając po teksty średniowiecznych historyków i geografów arabskich, odtworzył on wiele informacji o życiu społecznym i gospodarczym mieszkańców Afryki Zachodniej w tym okresie, m.in. zaprzeczył panującemu wówczas w nauce pogładowi, że na obszarach Afryki Subsaharyjskiej nie mogły rozwinąć się silne, zorganizowane państwa ze względu na brak odpowiedniego pożywienia³⁴. Wnioski zebrane z tekstów arabskich są do dziś wykorzystywane w badaniach współczesnych historyków i etnografów.

Profesor Lewicki zainspirowany sugestiami Williama Marçaisa powrócił do badań nad pozostałościami języka romańskiego w onomastyce Afryki Północnej. Po przeanalizowaniu szeregu źródeł arabskich zauważył, że w różnych miejscowościach na obszarze Maghrebu, gdzie miejscowa ludność została zromanizowana w okresie imperium rzymskiego jeszcze przez parę wieków po podboju tego obszaru przez Arabów, zachowały się pozostałości języka romańskiego. Dowodem na to są m.in. pisma geografa arabskiego al-Idrisiego, który w połowie XII wieku przez szereg lat przebywał na dworze normańskiego króla Sycylii Rogera II. Al-Idrisi zauważa, że mieszkańcy Gafsy, miasta położone-

³³ IDEM, *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu według źródeł arabskich*, s. 65-70, 108-110.

³⁴ Według panującego wówczas w nauce poglądu silne państwo nie może powstać w oparciu o gospodarkę zbieracką lub łowiecką, gdyż jedynie gospodarka oparta o uprawę roślin może dać podstawy do budowy sprawnie funkcjonującego państwa.

go w południowej Tunezji, posługują się językiem latyno-afrykańskim, co świadczyłoby o tym, że język romański na niektórych obszarach Maghrebu był używany jeszcze w XII wieku. Nie zachowały się żadne teksty w tym języku, jednak prof. Lewicki przeanalizował romański materiał onomastyczny zawarty w źródłach arabskich, co nie było rzeczą prostą, gdyż alfabet arabski nie nadawał się do oddawania głosek języka latyno-afrykańskiego³⁵. Rozważania Tadeusza Lewickiego zostały zawarte w rozprawie pt. *Une langue romane oubliée de l'Afrique du Nord* opublikowanej w „Roczniku Orientalistycznym”³⁶, poprzedzonej komunikatem zapowiadającym rozprawę, który ukazał się w biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego w 1950 roku pt. *Szczątki języka romańskiego w północno-zachodniej Afryce w epoce arabskiej*. Rozprawa prof. Lewickiego spotkała się ze znacznym zainteresowaniem językoznawców, o czym świadczą recenzje, które ukazały się w najbardziej prestiżowych periodykach naukowych.

Ważną pozycją w dorobku uczonego była książka pt. *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara* (Wrocław–Warszawa–Kraków 1969). Pozycja ta zawiera doskonałe omówienie źródeł arabskich do dziejów średniowiecznej Afryki na południe od Sahary. Książka powstała na podstawie wykładów przygotowywanych do wygłoszenia na uniwersytecie w Ghanie, dokąd Lewicki został zaproszony w charakterze profesora wizytującego. Zrezygnował jednak z wyjazdu po zamachu stanu, do jakiego

³⁵ W. MAŃCZAK, *Prace romanistyczne profesora Tadeusza Lewickiego*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata...*, s. 15-17.

³⁶ T. LEWICKI, *Une langue romane oubliée de l'Afrique du Nord. Observations d'un arabisant*, „Rocznik Orientalistyczny” 1953, t. 17, s. 415-480.

doszło w lutym 1966 roku, w wyniku którego obalono Kwame Nkrumaha³⁷.

Tadeusz Lewicki ma także wkład w badania nad geografią historyczną Afryki poprzez studiowanie starych map i identyfikowanie na ich podstawie historycznych państw afrykańskich. Wspomniane mapy ukazywały się systematycznie w Europie od XIII wieku, jednak najstarsza zachowana pochodzi z 1339 roku. Rysownikami tych map byli głównie Katalończycy z Majorki i Włosi. Opierali się oni na informacjach dostarczanych im przez kupców zarówno europejskich, jak i arabskich, którzy w tym okresie zapuszczali się w głąb Afryki³⁸.

W czasie swojej długiej działalności naukowej Lewicki prowadził badania w wielu państwach afrykańskich: Senegalu, Algierii, Mauretanii, Kamerunie i Tanzanii. Ostatni jego wyjazd do Afryki (Algieria – M'zab) miał miejsce w 1984 roku, profesor miał wówczas 78 lat.

Profesor Lewicki był członkiem wielu towarzystw naukowych, z których warto wspomnieć Polską Akademię Nauk, Polską Akademię Umiejętności, Académie des Sciences d'Outre-Mer, Association Internationale d'Études des Civilisations Méditerranéennes, Royal Asiatic Society, Körösi Csoma, Polskie Towarzystwo Orientalistyczne i Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Należy też wspomnieć, że w Polskiej Akademii Nauk prowadził założony przez siebie Zakład Numizmatyki przy

³⁷ A. ZABORSKI, *op. cit.*, s. 11 T. LEWICKI, *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

³⁸ IDEM, *Ze studiów nad geografią historyczną Afryki. Królestwo Or-gana map europejskich*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 3, s. 183-198.

Instytucie Kultury Materialnej, który później został przeniesiony na Uniwersytet Jagielloński jako Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki przy Instytucie Orientalistyki³⁹. Jej celem było prowadzenie kompleksowych badań znalezisk monet z terenu Polski. Lewicki dostrzegł bowiem potrzebę badań nad monetami arabskimi znajdującymi na terenie Polski i krajów sąsiednich, widząc w nich ważne źródło do badań nad wczesnymi dziejami państwa polskiego, szczególnie że źródła pisane dla tego okresu są ubogie⁴⁰. W związku z jego pasją kolekcjonerską był cenionym numizmatykiem, uchodzącym za wybitnego eksperta w tym środowisku, o czym mogą świadczyć także publikacje naukowe m.in. *Łamane ozdoby jako namiastka srebrnej monety we wczesnośredniowiecznym Maghrebie*⁴¹. Profesor był też wieloletnim redaktorem naczelnym czasopisma naukowego „Folia Orientalia”⁴².

W uznaniu zasług w dziedzinie filologii orientalnej w lutym 1986 roku profesor Lewicki otrzymał doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego, co bardzo sobie cenił, gdyż uznawał tę uczelnię za spadkobierczynię Uniwersytetu Jana Kazimierza w Lwowie⁴³. Profesor został także odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odro-

³⁹ AUJ, sygn. SIII 246,teczka osobowa T. Lewickiego, Udzielenie zezwolenia na pracę w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Departament Studiów Uniwersyteckich, Warszawa, 29 VI 1954.

⁴⁰ U. LEWICKA-RAJEWSKA, *Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki przy Instytucie Orientalistyki – zlikwidowana*, „Alma Mater” 2012, nr 150, s. 43-46.

⁴¹ T. LEWICKI, *Łamane ozdoby jako namiastka srebrnej monety we wczesnośredniowiecznym Maghrebie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1958, 2/1, s. 11-14.

⁴² A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 12.

⁴³ *Tadeusz Lewicki*, Uniwersytet Wrocławski, [on-line:] <http://uni>.

dzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi i Medalem Komisji Edukacji Narodowej⁴⁴.

Tadeusz Lewicki zmarł w Krakowie 22 listopada 1992 roku i został pochowany na cmentarzu Rakowickim. Jego życie było bogate i pełne pasji, co dobrze odzwierciedla fragment nekrologu przytoczony we wspomnieniach Alicji Małeckiej: „[...] po długim i szczęśliwym życiu zmarł w Krakowie”⁴⁵. W pamięci współpracowników zapisał się jako człowiek niezwykle pracowity, sprawny organizator i wybitny naukowiec. Był także wspaniałym dydaktykiem, a jego wykłady cieszyły się ogromną popularnością wśród studentów. Przez cały okres swojej działalności na Uniwersytecie Jagiellońskim otaczała go aura patrioty i podróżnika. W szarej rzeczywistości PRL-u wydawał się osobą z innego świata⁴⁶.

Profesor Lewicki był wybitnym orientalistą, w czym zawiera się jego dorobek językoznawcy, arabisty i afrykanisty. W badaniach afrykanistycznych specjalizował się w obszarach Afryki Północnej i Sudanu rozumianego jako historyczna kraina rozciągająca się na południe od Sahelu nazwana przez Arabów – Sudanem, po arabsku Bilād as-Sudan. W środowisku afrykanistów uchodził za wybitnego znawcę tej tematyki i autorytet naukowy, co skutkowało m.in. zapraszaniem go na kongresy afrykanistyczne oraz powierzeniem mu przez międzynarodowy zespół redakcyjny napisania jednego z rozdziałów wielotomowej historii

wroc.pl/o-nas/nagrody-i-wyr%C3%B3%C5%BCnienia/doktorzy-honoris-causa/tadeusz-lewicki – 11 V 2016.

⁴⁴ J. BUBKA, B. OSTAFIN, *op. cit.*, s. 172-173.

⁴⁵ A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 12.

⁴⁶ Wywiad z dr A. Małecką, Kraków, 3 XI 2016.

Afryki wydanej przez UNESCO⁴⁷. Duża część jego działalności naukowej z pewnością może być zaliczona do dorobku polskiej afrykanistyki, sytuuje go ona w gronie najwybitniejszych przedstawicieli tego środowiska naukowego. Znamienne jest, że ostatni referat, jaki prof. Lewicki wygłosił w swoim życiu, pt. „Z przeszłości Afryki na południe od Sahary – epoka przedkolonialna” – na sesji naukowej Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego – był poświęcony historii Afryki⁴⁸. Sam Lewicki niejednokrotnie określał swoje badania jako afrykanistyczne, a w jego domu nie brakowało pamiątek i rzeczy związanych z kontynentem afrykańskim⁴⁹.

Warto także zaznaczyć, że profesor Lewicki pozostawał w związku małżeńskim z Anną Kowalską-Lewicką (1920-2009), etnografką, córką wybitnego orientalisty profesora Tadeusza Kowalskiego. Doktor Anna Kowalska-Lewicka prowadziła badania m.in. w Senegalu i Mauretanii nad gospodarką mleczną koczowniczych ludów Fulbe i Maurów, zamieszkujących obszary Sahary mauretańskiej⁵⁰. Przebywała tam wraz z mężem w ramach misji naukowej finansowanej przez Instytut Badań Podstawowych Czarnej Afryki w Dakarze (*Institut Fondamental d'Afrique Noire* – IFAN). Była także autorką książki pt. *Mauretania* wydanej w 1976

⁴⁷ J. HAUZIŃSKI, *Więcej niż jedno życie, czyli o profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Litteraria Copernicana” 2014, 1 (13), [on-line:] <http://apcz.pl/czasopisma/index.php/LC/article/view/LC.2014.012/4197>, s. 178 – 15 I 2016.

⁴⁸ A. ZABORSKI, *op. cit.*, s. 7.

⁴⁹ Wywiad z dr U. Lewicką-Rajewską, córką prof. T. Lewickiego, Kraków, 15 IX 2016.

⁵⁰ A. SPISS, *Dr Anna Kowalska-Lewicka (1920-2009)*, „PAUza Akademicka” 2009, nr 59, s. 3, [on-line:] http://pauza.krakow.pl/59_3_2009.pdf – 12 V 2016.

roku⁵¹ oraz artykułu naukowego poświęconego kobietom w M'zabie: *Modern changes of women's life in M'Zab, Algieria*⁵².

W dniach 17-18 listopada 1993 roku w Polskiej Akademii Nauk odbyła się sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Lewickiego, którą otworzył dyrektor Instytutu Filologii Orientalnej UJ prof. Stanisław Stachowski⁵³.

LISTA WYBRANYCH PUBLIKACJI NAUKOWYCH PROFESORA
TADEUSZA LEWICKIEGO ORAZ REFERATY WYGŁOSZONE
NA KONFERENCJACH NAUKOWYCH I KOMISJI
ORIENTALISTYCZNEJ PAN ODNOSZĄCE SIĘ DO AFRYKI

Lista ułożona chronologicznie według dat ukazania się publikacji.

- *Le Culte du Bélier dans la Tunisie Musulmane*, Extrait de la „Revue des Études Islamiques” 1936, s. 195-200.
- *Une langue romane oubliée de l’Afrique du Nord. Observations d’un arabisant*, „Rocznik Orientalistyczny” 1953, t. 17, s. 415-480.
- *Études ibāḍites nord-africaines. Partie I: Tasmiya Šuyūḥ Ġabal Nafūsa wa-qurāhum. Liste anonyme des šayḥs ibāḍites et des localités du Ġabal Nafūsa contenue dans le ‘Siyar al-mašā’ih’ (VIe–XIIe s.) Texte arabe avec introduction, commentaire et index*, „Prace Orientalistyczne” 1955, t. 4.

⁵¹ A. KOWALSKA-LEWICKA, *Mauretania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976.

⁵² EADEM, *Modern changes of women's life in M'Zab*, „Ethnologia Polona” 1991, t. 15-16.

⁵³ B. MICHALAK, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, „Przegląd Orientalistyczny” 1994, nr 1-2, s. 94.

- *Łamane ozdoby jako namiastka srebrnej monety we wczesnośredniowiecznym Maghrebie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1958, 2/1, s. 11-14.
- *Les ibādites en Tunisie au Moyen Age*, A. Signorelli, Roma 1959.
- *Quelques extraits inédits relatifs aux voyages des commerçant et des missionnaires ibādites nord-africains au pays du Soudan occidental et central au Moyen Âge*, „Folia Orientalia” 1960-1961, t. 2, s. 1-27.
- *Z dziejów handlu transsaharyjskiego: kupcy i misjonarze ibādycy w zachodnim i środkowym Sudanie w VIII-XII w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1961, nr 1 (37), s. 3-18.
- *Najstarsza wzmianka o stosunkach Arabii muzułmańskiej ze wschodnim wybrzeżem Afryki*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1962 (styczeń – czerwiec).
- *Z przeszłości Afryki na południe od Sahary*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1962 (lipiec-grudzień).
- *Początki państwowości w Zachodnim Sudanie*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1963 (styczeń-czerwiec).
- *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu według źródeł arabskich*, „Etnografia Polska” 1963, t. 7, s. 31-191.
- *Materiały do bibliografii Zachodniej Afryki za lata 1957-1961*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1963, t. 9, s. 359-468.
- *Początki państwa Kānem – Bornū*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1964 (lipiec-grudzień).

- *Z przeszłości Nubii*, „Przegląd Orientalistyczny” 1965, nr 3 (55), s. 215-228.
- *Animal Husbandry Among Mediaeval Agricultural People of Western and Middle Sudan (According to Arab Sources)*, „Acta Ethnographica Hungarica” 1965, t. 14, z. 1-2, s. 165-178.
- *Z przeszłości Zachodniej Afryki*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965, t. 11, s. 679-717.
- *Źródła arabskie do dziejów Afryki na południe od Sahary*, „Etnografia Polska” 1965, t. 9, s. 221-293.
- *Arabski handel niewolnikami murzyńskimi do końca XVI w.*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1966 (lipiec-grudzień).
- *Awunkulat w średniowiecznej Afryce*, „Etnografia Polska” 1966, t. 10, s. 445-449.
- *Przeżytki starych kultów i wierzeń pogańskich u średniowiecznych Berberów doby muzułmańskiej*, „Lud” 1966, t. 50, s. 230-296.
- *Najważniejsze problemy historiografii Afryki Subsaharyjskiej na międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam (26 IX – 3 X 1965)*, „Etnografia Polska” 1967, t. 11, s. 225-264.
- *Średniowieczni pisarze arabscy o bogactwach mineralnych Afryki i ich eksploatacji*, „Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa” 1967, t. 11, s. 7-112.
- *Archeologia na międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam w 1965*, „Archeologia Polski” 1969, t. 1 (14), s. 255-266.
- *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*, Uniwersytet Warszawski. Studium Afrykanistyczne, Warszawa 1969.
- *Arabic External Sources for the History of Africa to*

- the South of Sahara*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- *Ze studiów nad geografią historyczną Afryki. Królestwo Organa map europejskich XIV-XVI w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 3 (75), s. 183-198.
 - *Zāfūnu – nieznanie średniowieczne królestwo sudańskie*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1970.
 - *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*, Wrocław 1969, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*, nr 9.
 - *The Ibadites in Arabia and Africa*, „Journal of World History” 1971, 13, s. 51-130.
 - *West African food in the Middle Ages. According to Arabic Sources*, London 1974.
 - *Etudes maghrébines et soudanaises I*, „Prace Orientalistyczne” 1976, t. 22.
 - *L'origine nord-africaine des Bafour*, [w:] *Actes du Deuxième Congrès International D'Étude des Cultures de la Méditerranée Occidentale*, Alger 1978, s. 145-154.
 - *Etudes maghrébines et soudanaises II*, „Prace Orientalistyczne” 1983, t. 26.
 - *Gannar – Le Nom Wolof de la Mauritanie*, „Paideuma. Mitteilungen und Kulturkunde” 1989, Bd. 35, s. 177-179.
 - *The Role of the Sahara and Saharians in the Relationships between North and South*, [w:] *General History of Africa*, t. 3: *Africa from the 7th to the 11th Century*, red. I. Hrbek, London 1992.

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania pani dr Urszuli Lewickiej-Rajewskiej, córce prof. Tadeusza Lewickiego za udzielenie wywiadu i udostępnienie mi archiwum rodzinnego, oraz pani dr Alicji Małeckiej, wieloletniemu pracownikowi naukowo-dydaktycznemu Instytutu Orientalistyki, za udzielenie wywiadu dotyczącego osoby profesora Tadeusza Lewickiego.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego,teczki personalne pracowników UJ, sygn. SIII 246 (Tadeusz Lewicki).
- BUBKA Jolanta, OSTAFIN Barbara, *Tadeusz Lewicki (1906-1992)*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994.
- HAUZIŃSKI Jerzy, *Więcej niż jedno życie, czyli o profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Litteraria Copernicana” 2014, 1, <http://apcz.pl/czasopisma/index.php/LC/article/view/LC.2014.012/4197>.
- Kolokwium naukowe ku czci profesora Tadeusza Lewickiego w pierwszą rocznicę śmierci (1993), „Africana Bulletin” 1994, 42.
- KOŚCIELNIAK Krzysztof, *The contribution of prof. Tadeusz Lewicki (1906-1992) to Islamic and West African studies*, „Analecta Cracoviensia” 2012, t. 44, <http://bc.upjp2.edu.pl/dlibra/plain-content?id=1114>.
- KOWALSKA-LEWICKA Anna, *Mauretania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976.
- KOWALSKA-LEWICKA Anna, *Modern changes of women's life in M'Zab*, „Ethnologia Polona” 1991, t. 15-16.
- KUCZYŃSKI Antoni, *Korzenie i współczesność polskich badań etnologicznych w Afryce*, „Etnografia Polska” 1994, t. 38, z. 1-2.

- LEWICKA-RAJEWSKA Urszula, *Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki przy Instytucie Orientalistyki – zlikwidowana*, „Alma Mater” 2012, 150.
- MACIUSZAK Kinga, *Z historii orientalistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Alma Mater” 2009-2010, 120-121.
- MAŁECKA Alicja, *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Cracovia Leopoldis” 1998, nr 15.
- MAŃCZAK Witold, *Prace romanistyczne profesora Tadeusza Lewickiego*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994.
- MICHALAK Barbara, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, „Przegląd Orientalistyczny” 1994, nr 1-2.
- ROZYNEK Józef, ZIÓŁKOWSKI Józef, *Doktorzy honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego 1948-2002*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- SOURDEL Dominique, SOURDEL Janine, *Cywilizacja islamu*, tłum. M. Skuratowicz, W. Dembski, PIW, Warszawa 1980.
- SPISS Anna, *Dr Anna Kowalska-Lewicka (1920-2009)*, 2009, 10 XII, (59), http://pauza.krakow.pl/59_3_2009.
- Tadeusz Lewicki, [w:] *Powstańcze biogramy*, http://www.1944.pl/historia/powstancze-biogramy/Tadeusz_Lewicki_1.
- Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa 2003, t. 18.
- ZABORSKI Andrzej, *Min Bilād Aṣ-Ṣaqāliba Ilā Bilād As-Sūdān – od Słowiańszczyzny po Sudan*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994.
- ZABORSKI Andrzej, *Tadeusz Lewicki (1906-1992)*, [w:] *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. MICHALIK, W. WALECKI, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.